

Het Schoolboek. Een boekhouding

Ronald Soetaert

Zoals steeds vecht ik tegen een deadline, maar deze keer heeft dat een paar merkwaardige gevolgen. Ik schrijf deze column op reis. En zonder computer. Kom, laat ik u maar eens jaloers maken: ik schrijf u vanuit Venetië. Maar troost u: het is voor het werk en dan nog met huiswerk van VONK. Zonder computer, in deze stad zonder auto's. En kijk, zo zie ik nog eens mijn handschrift voor iets langer dan een handtekening. Ik kijk met heimwee en pijn naar mijn krampachtige vingers en constateer dat mijn handschrift gemuteerd is tot een onleesbaar gekrabbel. Nochtans, ik schrijf met een mooie pen in een al even mooi schrift. Ik verzamel die dingen - pennen, potloden, schriften - als souvenirs van mijn reizen. Ach, we hebben allemaal onze nostalgische kantjes. Maar het verleden, het heden en de toekomst blijken vandaag niet meer wat ze waren. Vond men dat dan vroeger ook niet? Waarschijnlijk wel, maar soms maakt de beschaving wel grote sprongen. Op momenten bijvoorbeeld dat de media - de boekdrukkunst vroeger, de digitalisering nu - de cultuur grondig veranderen. U kent wel de Chinese vloek die de wens uitspreekt dat u in een interessante tijd moge leven. Waarom is dat een vloek?

W

aarschijnlijk omdat als een vernieuwing zich aankondigt het oude bedreigd wordt. Het probleem zit vaak in de manier waarop we met het oude omgaan: het is zo vertrouwd dat het natuurlijk lijkt. Zo vinden we oudere media als het boek zo vanzelfsprekend

dat, als er iets verandert, we ons rechtstreeks in onze identiteit aangetast voelen. Neem nu, 'het schoolboek' het onderwerp van dit themanummer. Precies leraren moedertaal koesteren 'het boek' als de bloem van onze beschaving met de 'literaire bloemlezing' als hoogtepunt. Een wereld

zonder boeken? Ondenikbaar. Wat zeggen we? Onleesbaar. Onleefbaar.

ROMANTIEK

Sinds ik wel eens over computers durf praten, ontmoet ik langs alle kanten ware boekenliefhebbers. Hoewel ik al jaren het gevoel had slechts een handvol mensen te kennen die nog boeken kochten of lazen, staan ze nu plots op in het auditorium waar ik les geef, de zaal waar ik spreek, de cafés waar ik drink... Ik word aangeklampt door mensen met klamme handen en natte ogen die mij verzekeren dat de liefde voor het boek een eeuwig gegeven is. Dat niks – niks, ze kijken me dan streng in de ogen – het Boek zal vervangen. Het merkwaardige is dat ik dat ook nooit gezegd heb (hoewel ik vrees dat alles vervangbaar is). Als mijn computer crasht, wordt dit uitgebreid gevierd als een bewijs dat niks méér betrouwbaar is dan een atomaschriftje.

Tijdens lessen of lezingen vraag ik wel eens aan de echte computerfreaks die mij omringen, wat nieuwe toepassingen te tonen: tekeningen, muziek, spellen,... op computer. De reactie is ondertussen voorspelbaar. Na een paar minuten staat iemand rechtop en constateert met een brok in de keel dat al dit digitaal geweld de traditie niet vervangt. Waarom? Omdat ... het niet natuurlijk is, luidt het triomfantelijke antwoord. De zaal bromt instemmend. Zo word je als spreker natuurlijk in een hoek geduwd en van de weeromstuit ga je argumenteren. Wat is natuurlijk aan een piano? Aan een concertgebouworkest? Aan verf en canvas? Aan een gedrukte roman? Wat wij dus eerst moeten leren, is het inzicht dat wij beschavingen construeren - dat wij dat

doen via media en instituties die ons tegelijkertijd opvoeden. Zij socialiseren ons en zij maken ons wijs dat ze zo natuurlijk zijn als de seizoenen.

Wat me onlangs opviel, is dat die romantische verdediging van het boek vaak voorbijgaat aan de realiteit van de leerling en de student. Wat komt uit de gemiddelde boekentas van een leerling? Een beduimd, triest ogend, meestal sterk verouderd schoolboek. Of nog erger: troosteloze kopies met ongeïnspireerde design. Kortom: een nogal ontlusterende praktijk. Ook aan de universiteit zie je bijna iedereen met kopies rondzeulen: de boeken en tijdschriften zijn gewoon te duur geworden. Zoveel rijkgevulde boekenkasten in mijn omgeving ken ik ook niet. Poëzie bijvoorbeeld verkoopt bijna niet, maar er wordt heel poëtisch verteld over dichtbundels die men in bed kan lezen.

TOEKOMST

Toch moeten we de vraag over de toekomst van het boek au sérieux nemen. Maar laten we vlug samen constateren dat er nog altijd boeken zijn en dat voorspellingen over het verdwijnen van boeken weinig of geen zin hebben. Naast een auto heb ik een racefiets, een mountainbike en een stadfiets - om binnen mijn afwijkingen te blijven. En ik reis veel met de trein en de tram. En - hier in Venetië - zelfs met de vaporetto van waaruit ik de gondels bekijk die als een vreemd anachronisme toeristen trekken. Misschien is de toekomst van het boek hiermee te vergelijken: boeken zullen niet verdwijnen, maar we zullen ze voor specifieke functies wel altijd blijven koesteren. Waarschijnlijk zelfs specifiek voor

esthetische redenen en waarschijnlijk worden ze mooier dan ooit dankzij ... de computer. Inderdaad, dankzij de digitalisering kunnen wij op kleine schaal drukken wat we willen, blijven teksten voorhanden en kunnen ze zomaar beschikbaar gesteld worden. Door de digitalisering kunnen we meer schrijven, lezen en uitgeven dan ooit. Om in onderwijs termen te spreken: elke leraar kan in principe zijn eigen uitgever worden, elke klas kan zijn eigen schoolboek hebben. Kortom: zelfs voor de traditionele leescultuur is digitalisering goed nieuws.

Maar technologie is meer dan een drager, technologie verandert ook inhoud en genres. Onzichtbaar en traag, maar onvermijdelijk en fundamenteel. De boekdrukkunst imiteerde aanvankelijk de handgeschreven manuscripten. En het duurde eeuwen vooraleer de voorpagina, de inhoudsopgave, de paginering, de indexen, de voetnoten, enz. werden uitgevonden. Die technische veranderingen binnen de boekdrukkunst construeerden onze manieren van lezen en leren. Het boek heeft ons onderwijs niet alleen beïnvloed, maar ook in sterke mate geconstrueerd. Wat we doen op school, hoe we lessen en evaluatie organiseren, is een rechtstreeks gevolg van de boekdrukkunst. Geen wonder dus dat een verandering van technologie de hele school en het hele onderwijssysteem in vraag stelt. En onvermijdelijk hangt de vraag naar de toekomst van het boek in de lucht.

Die verontruste vraag wordt best vertaald in een onderzoek of het boek nog wel altijd de ideale drager is. Het lijkt duidelijk dat voor archieven, rapporten, boekhouding, databases, ... het computerscherm superieur is. Ook voor encyclopedieën, kranten, tijdschriften, ... lijkt de digitalisering steeds handiger. Binnen de academische wereld zijn de onbetaalbare wetenschappelijke tijd-

schriften voorbestemd om on line te komen. Dat is vlugger, goedkoper, handiger, milieuvriendelijker, enz. En dat zijn de adjectieven die ons straks moeten leiden. Ook in de scholen.

BLOEMLEZING

Neem nu een genre als de literaire bloemlezing. Een genre waarover de jongste jaren een debat losbrak. Dit debat draait rond de vooroordelen waarmee de literaire canon wordt samengesteld. Heel wat correcties volgen elkaar op: feministische, multiculturele, ... toevoegingen. Bestaat er nog wel een canon die door iedereen aanvaard wordt als een soort culturele grammatica? Het besef groeit dat de literaire canon bol staat van ideologische keuzes en toevalstreffers. Eenmaal een werk echter doordringt in de canon - de literaire bloemlezing - blijft zo'n werk vaak lang meedraaien. Dan ontstaat ook een cirkelredenering: een werk staat in een bloemlezing omdat iedereen het kent, maar iedereen kent het omdat ...

De canon blijkt een uitvinding van de boekdrukkunst. Gedrukte schoolbloemlezingen passen bij een rigide canonopvatting die echter nog moeilijk verdedigbaar is. Ondertussen vervagen de grenzen tussen teksten, tekstsoorten, media, ... Het vak *Culturele en Kunstzinnige Vorming* in Nederland probeert in te spelen op het feit dat kunst uit meer dan literatuur bestaat. En dat plastische kunsten, film, muziek, ... meer zijn dan didactische opstapjes tot de literatuur. De digitale tegenhanger van het boek - een elektronische bloemlezing - spoort veel meer met een dynamisch en flexibel cultuurconcept. In elektronische omgevingen komen nieuwe mogelijkheden in beeld:

connectiviteit, audiovisuele mogelijkheden, opzoeken en aanpassen en ... van informatie.

Bloemlezingen à la carte dus, en op het menu staan niet alleen teksten, ook beeld en klank horen bij het hoofdgerecht. Digitalisering creëert ook andere mogelijkheden die precies sporen met recente inzichten binnen ontwikkelingen in kunst en onderwijs: het samengaan van woord en beeld en klank. Onze kunstpraktijk wordt onvermijdelijk multimediaal, en het computerscherm wordt de ontmoetingsplaats - de nieuwe ruimte - voor communicatie. Fascinerend zijn de manieren waarop de media aansluiting zoeken bij oude en nieuwe genres: bij de middeleeuwse geheugenpaleizen, bij de klassieke retorica, bij experimenten van de avant-garde, bij de film- en theatergrammatica (Lanham 1993). Zo ontstaan nieuwe genres en dat vereist dan ook nieuwe vaardigheden van de makers. En de leraren. Hier zijn we weer: een nieuwe rol voor de leraar. De leraar als designer.

DESIGN

Een merkwaardig verschijnsel is het feit dat in design-kringen steeds meer over onderwijs wordt gepraat en in onderwijskringen steeds meer over design. *Instructional Design* is een belangrijk vak geworden in het onderwijs in de States en een belangrijk onderwerp op onderwijskundige conferenties. Vorig jaar inviteerden we Jerry Willis op de conferentie *The Promised Land* (Universiteit Gent) om over dit onderwerp te praten. Ongeveer wekelijks vind je wel ergens in de wereld een conferentie over design en onderwijs.

In de kunst bijvoorbeeld groeit de aandacht voor design als thema (zie de groeiende interesse voor kunstrichtingen als het Bauhaus, enz); grafische design krijgt steeds meer een plaats in de kunstgeschiedenis en musea. Boeken en tijdschriften over design gaan over meer dan design als een 'tool': "*graphic design provides much of the actual content*" (ik citeer uit het themanummer *Graphic as Design* van het tijdschrift *Émigré*, p. 2 - met een interessante website <http://www.emigré.com>).

Wat er gebeurt met ons schoolboek staat niet los van de vraag wat er met boeken sowieso gebeurt. We staan voor een bijzondere uitdaging: "*how to reinvent the literary system and its mediators, books, libraries, and the rest, in the continuing service of 'the cultural mission of civic humanism'*" (Nunberg 1996, p. 16). Het gaat inderdaad om het culturele geheugen dat we willen bewaren en doorgeven. En of dat nu via een boek of een computer gaat, is uiteindelijk bijzaak. Maar de bijverschijnselen van de digitalisering zijn zo ingrijpend dat ze de hele communicatie en cultuur veranderen, dus ook het schoolboek.

Steeds meer worden we geconfronteerd met leerlingen die opgroeiden in een digitale omgeving. Cyberspace is voor zo'n digitale generatie even 'natuurlijk' als film en televisie voor een vorige generatie. Leraren leren steeds meer van kinderen. Enerzijds omdat ze hun leerlingen willen begrijpen, anderzijds omdat ze de digitale cultuur nodig hebben. In een boek over de veranderingen van het schoolboek beschrijft LaSpina (1998) dit proces als volgt: "*I wanted to understand them and their world in their own right, but instead, I was coming to terms with my own fear of computers and their power, cautiously building a bridge for myself into that virtual microworld.*" (p. xiii).

In het boek van LaSpina wordt geïllustreerd hoe het schoolboek steeds visueler wordt, steeds meer beïnvloed wordt door de digitale design en uiteindelijk voorbestemd lijkt om elektronisch te worden. Het design-pro-

ces is een metafoor voor nieuwe manieren van leren en onderwijzen. Een onderzoek naar de grenzen van de traditionele kern van ons onderwijs: het schoolboek.

Ronald Soetaert
Universiteit Gent
Faculteit van de Pedagogische Wetenschappen
Henri Dunantlaan 1
9000 Gent
ronald.soetaert@rug.ac.be

Bibliografie

Lanham, R.: *The electronic word. Democracy, technology and the arts*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1993.

LaSpina, J.A.: *The Visual Turn and the Transformation of the Textbook*. Mahwah, New Jersey/London: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher, 1998.

Nunberg, G. (ed.): *The Future of the Book*. University of California Press, 1996.